

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TİRE BEDESTENİ

BEDESTEN OF TİRE UNDER THE LIGHT OF NEW FINDINGS

Şakir ÇAKMAK* - Görkem YALÇIN **

Makale Bilgisi

Başvuru: 25 Şubat 2018

Hakem Değerlendirmesi: 26 Şubat 2018

Kabul: 10 Nisan 2018

DOI Numarası: 10.22520/tubaked.2018.17.001

Article Info

Received: February 25, 2018

Peer Review: February 26, 2018

Accepted: April 10, 2018

DOI Number: 10.22520/tubaked.2018.17.001

Özet

Günümüzde İzmir'in ilçelerinden biri olan Tire, geçmişi Antik Çağ'a kadar uzanan zengin bir mimari mirasa ev sahipliği yapmaktadır. Aydınogulları Beyliği'ne başkentlik de yapan kent, Osmanlı hakimiyetinin sağlanmasının ardından Aydın Sancağı'nın merkezi olmuştur. Osmanlı dönemindeki imar faaliyetleri, kenti 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Tire'nin güney kesiminde, Yukarı Çarşı olarak bilinen bölgede yer alan bedesten, kentin ticari kimliğini yansıtan önemli tarihi yapılardan biridir.

Osmanlı bedestenlerinin klasik kurgusunu hatırlatan Tire Bedesteni, uzun süre metruk durumda kalmıştır. Yapının restitüsyonuna yönelik olarak 2014 yılında kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır; elde edilen veriler doğrultusunda şekillenen restorasyon çalışmaları da 2017 yılında tamamlanmıştır. Kazı, temizlik ve raspa çalışmaları sonucunda elde edilen bulgular, yapının özgün durumuna ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Tire, İbn Melek, Bedesten, Restitüsyon.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: sakir.cakmak@ege.edu.tr.

** Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: grkmylcn@gmail.com.

Abstract

Tire, a county of İzmir today, possesses a rich architectural heritage dating back to Antiquity. The town, which was the capital of Aydınoğulları Principality, later became the center of the Sanjak of Aydın during the Ottoman Period. The construction activities during the Ottoman Period enabled the town to become one of the important trade centers of Anatolia starting from the 15th century. The Bedesten (covered bazaar) of Tire, situated in the southern part of Tire, in the region known as Yukarı Çarşı, is one of the important historical constructions reflecting the trading identity of the place.

The Bedesten of Tire, which reflects the classical aspects of Ottoman Bedestens, had been abandoned for a long time. The excavation and cleaning studies in the building started in 2014. These studies provided data for the restitution of the building, which was then used during its restoration in 2017. Thus, the data obtained through excavation, cleaning and scraping studies, supported with an extensive literature research, constituted important information about the original properties of the Bedesten of Tire.

Keywords: İzmir, Tire, İbn Melek, Covered Bazaar, Restitution.

I. Giriş

Geçmiş Antik çağlara kadar uzanan Tire, Aydınoğulları ve Osmanlı dönemlerinde şekillenen kent dokusu ve çok sayıda anıtsal yapısı ile zengin bir mimari mirasa sahiptir. Aydınoğulları Beyliği döneminde bir süre başkentlik yapan kent, Osmanlı döneminde Aydın Sancağı'nın merkezi olmuştur. Osmanlı dönemindeki imar faaliyetleri, kenti 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Bu dönemde inşa edilen Kutu Hanı (Tüzüner 1993: 24-36; Armağan 2003: 163; Çulcu 2005: 49-66; Caner Yüksel 2009: 402-403), Çöplüce Hanı (Tüzüner 1993: 37-44; Çulcu 2005: 33-48; Caner Yüksel 2009: 400-401), Karakadı Hanı (Tüzüner 1993: 141-146; Armağan 2003: 165), Abdüsselam Hanı (Tüzüner 1993: 52-60; Armağan 2003: 164; Caner Yüksel 2009: 405-407), Lütfi Paşa Hanı (Tüzüner 1993: 11-23; Armağan 2003: 166; Caner Yüksel 2009: 407-409) ve Bakır Hanı (Oğuz 1975: 157-182; Tüzüner 1993: 45-51; Armağan 2003: 167; Caner Yüksel 2009: 403-405) gibi yapılar kentin ulaştığı ticari zenginliği simgeleyen somut örneklerden bazılarıdır. Aynı dönemin bir diğer simge yapısı olan bedesten, Tire'nin güneyinde, Yukarı Çarşı olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Osmanlı bedestenlerinin klasik kurgusunu hatırlatan yapı uzun süre metruk durumda kalmış, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri 2012 yılında onaylanmış ve restorasyonu 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiştir¹. Restorasyon uygulaması sırasında gerçekleştirilen kazı, temizlik ve raspa çalışmalarında elde edilen bulgular, yapının özgün durumuna ilişkin önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır².

II. Bedestenin Genel Tanıtımı

Tire'nin erken Osmanlı dönemine ait en görkemli ticari yapılarından biri olan bedesten, kentin güneyinde, Yukarı Çarşı olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Doğudan Uzunçarşı, kuzeyden Gazazhane Sokak, güneyden Bedesten Caddesi, batıdan ise Bedesten Geçidi ile çevrilidir.

¹ Yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Yrd.Doç. Dr. Şakir Çakmak'ın bilimsel danışmanlığında, Y. Mim. S. Semra Emek tarafından hazırlanmıştır. Restorasyon uygulaması İzmir Valiliği'nin maddi desteği ile Tire Belediyesi ve İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetiminde 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada emeği geçen tüm kurum ve kişilere teşekkürü borç biliriz Ayrıca planların düzenlenmesinde yardımcı olan Y. Mim. Bengisu Koçer'e teşekkür ederiz.

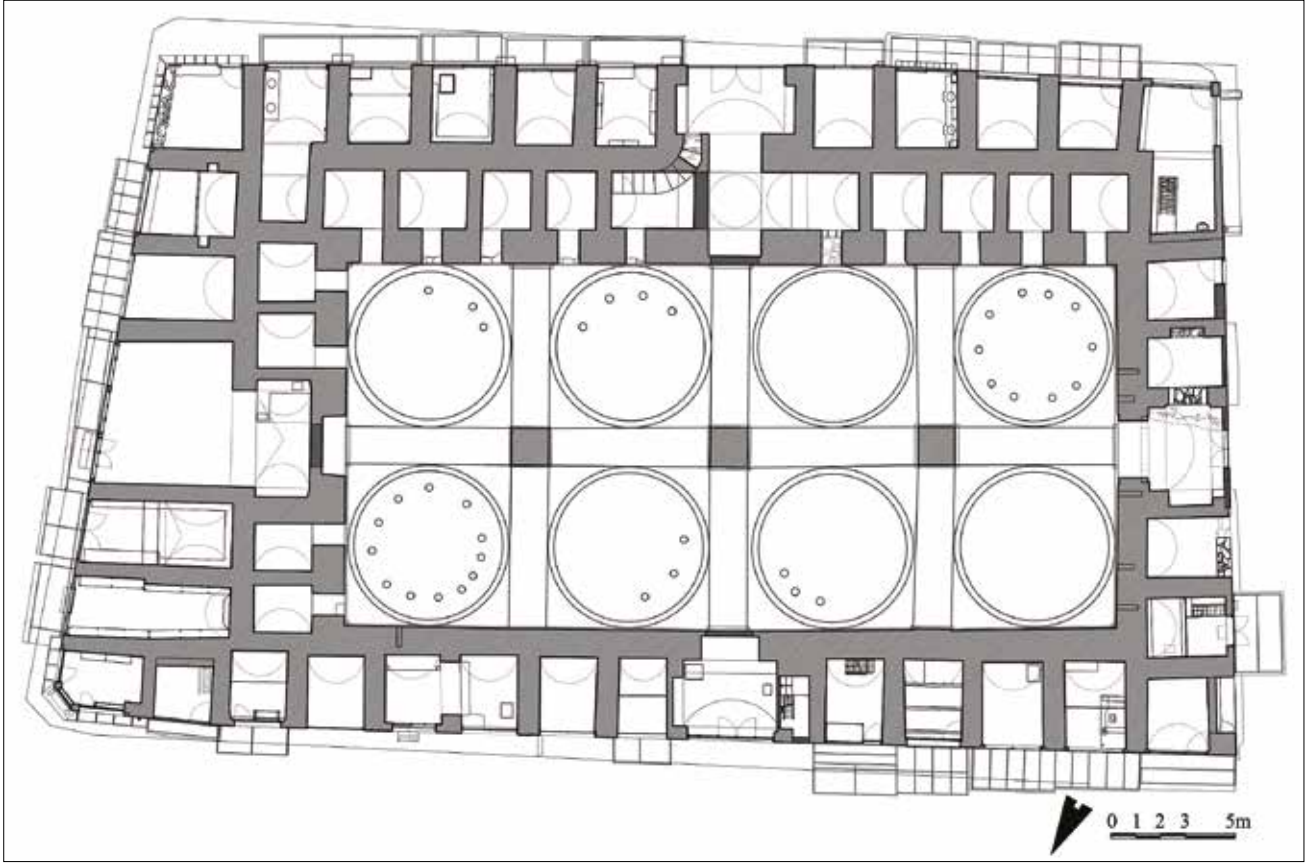
² Bu makalede, Tire Bedesteni'nde restorasyon öncesi gerçekleştirilen temizlik ve raspa çalışmalarında elde edilen bulgular ve literatür araştırmaları ile ulaşılan yeni bilgilerden hareketle yapının restitüsyonu ve tarihlendirmesine yönelik bir durum tespiti yapılmıştır. Yapının restorasyonu, bir başka çalışma kapsamında ele alınacaktır.

Yapının duvarları yöreye özgü kabayonu taş ve moloz taş, kubbe ve kemerleri ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Plan şeması açısından Osmanlı bedestenlerinin klasik kurgusunu hatırlatan yapı, ortada kare kesitli üç ayakla, yanlarda duvarlarla taşınan kubbeyle örtülü sekiz birimli bir ana mekâna sahiptir (Şek. 1). Ana mekânı dört yönden dışarıya açılan otuz üç dükkân çevrelemektedir. Ayrıca mekânın güney ve doğusunda sadece içeriyle bağlantılı on dört depo hücrelerine yer verilmiştir. Kuzey, güney ve batıdaki dükkânlar geç döneme özgü atkı taşı, kepenk vb. bazı ekler dışında kurgusunu korumuşken, doğudaki dükkânlar Uzunçarşı'ya doğru uzatılarak kısmen bozulmuşlardır. Ana mekân ve dükkânların kubbe ve tonozları kiremit kaplıdır (Şek. 2) (Foto. 1).

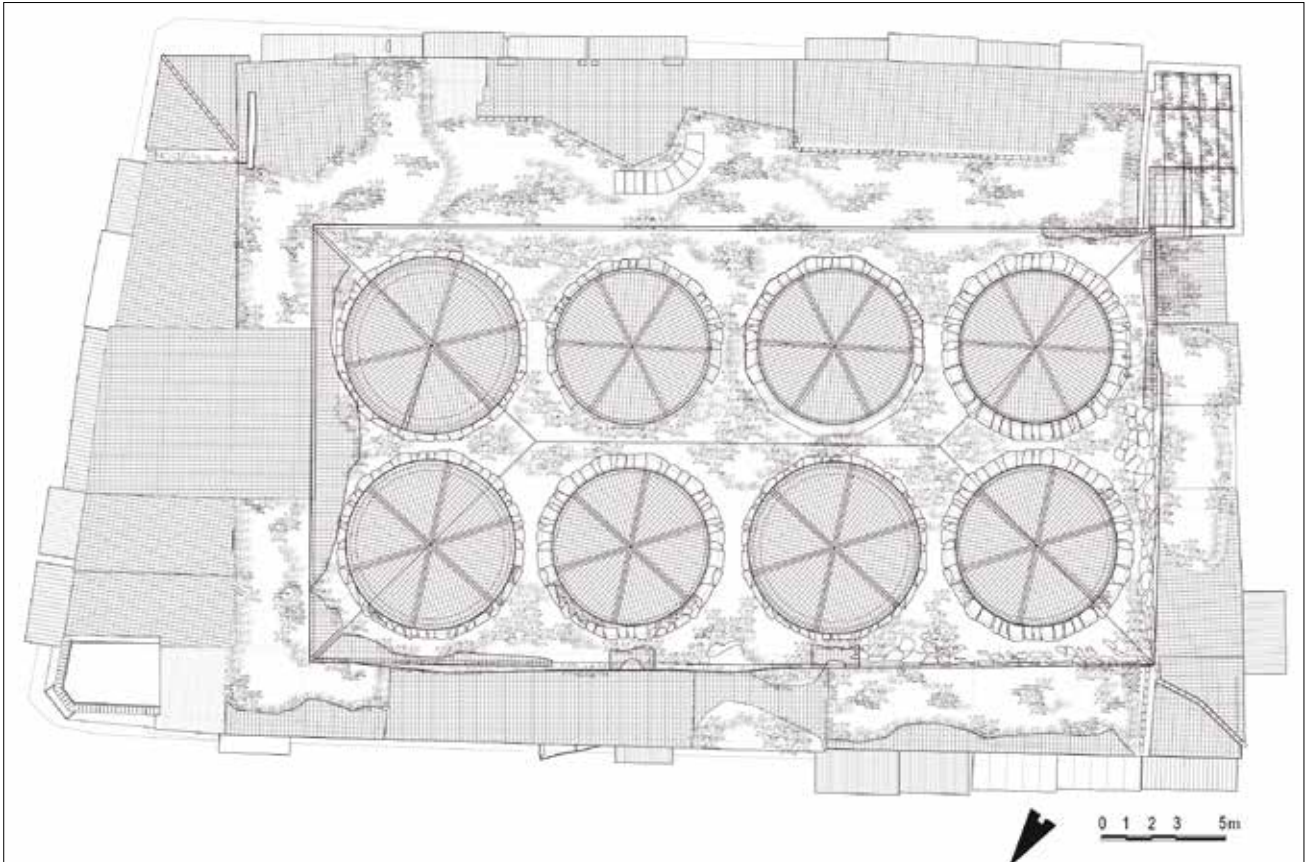
Bedesteni çevreleyen dükkânlar, her cephede eşit sayıda değildir. Yapının köşelerinde kalan dört dükkân iki cepheli olarak tasarlanmıştır. Bu dükkânlar, penetrasyona tabi tutulmuş beşik tonozlarla örtülüdür. Köşe dükkânları hariç olmak üzere cephelerde yer alan dükkânların sayısı; doğuda dört, batıda beş, kuzeyde on bir, güneyde dokuzdur (Foto. 2-5). Tümü birer beşik tonozla örtülü olan dükkânlar tuğla örgülü, sivri kemerlerle sokağa açılmaktadır. Batı eyvanının güneyindeki dükkân, hem cepheye hem de eyvana açılmıştır. Doğu eyvanının kuzeyindeki dükkânın eyvan ile ilişkisi, bir pencereden ibarettir. Yapının güney cephesinin doğu kesiminde, bir arastaya ait olduğu anlaşılan bazı kemer başlangıç izleri mevcuttur. Bedestenin ana yapısına ait duvarların alt kesimine dükkânlar nedeniyle pencere açılmamış, duvarların üst kesiminde doğu ve batı cephelerinde ikişer, kuzey ve güney cephelerinde dörder dikdörtgen biçimli pencere açıklığına yer verilmiştir.

Giriş eyvanları dört cephede de beşik tonozlu birimler şeklinde düzenlenmiştir. Kuzey (Foto. 6) ve batı eyvanları tek birimli, doğu (Foto. 7) ve güney eyvanları ise depo hücrelerinin yarattığı derinlik nedeniyle iki birimli olarak tasarlanmıştır. Doğu eyvanında öndeki birim doğu-batı, arkadaki birim kuzey-güney yönlü birer beşik tonozla örtülmüş, birimleri ayıran kemer de penetrasyona tabi tutularak yükseltilmiştir. Güneyde ise depo hücrelerinin arasında kalan hacim eyvana dahil edilmemiş; bir geçiş mekânı olarak değerlendirilmiştir. Mekânın üzeri iki yandan beşik tonozlarla genişletilmiş bir kubbeyle örtülüdür. Yapının çatısına, güney eyvanının kuzeydoğu köşesinde yer alan, duvar içine yerleştirilmiş merdivenle çıkılmaktadır.

Dikdörtgen planlı ana mekâna, eyvan dip duvarları üzerine yerleştirilmiş, sivri kemerli birer açıklıktan girilmektedir. Kare kesitli üç ayakla sekiz birime ayrılmış olan mekânı örten kubbelerin geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır (Foto. 8,9). Kubbeler, dıştan iki kademeli

Şekil 1 - Plan (Y. Mim. S. Semra Emek'ten işlenerek) / Plan (From Arch. S. Semra Emek).

Şekil 2 - Çatı planı (Y. Mim. S. Semra Emek'ten işlenerek) / Plan of the roof (From Arch. S. Semra Emek).

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TİRE BEDESTENİ

Fotoğraf 1 - Restorasyon öncesi çatının genel görünüşü / *General view of the roof before restoration.*

Fotoğraf 4 - Restorasyon öncesi kuzey cephesi / *Northern façade before restoration.*

Fotoğraf 2 - Restorasyon öncesi doğu cephesi / *Eastern façade before restoration.*

Fotoğraf 5 - Restorasyon öncesi güney cephesi / *Southern façade before restoration.*

Fotoğraf 3 - Restorasyon öncesi batı cephesi / *Western façade before restoration.*

kasnaklarla çevrelenmiştir. Kasnakların alt kademeleri onikigen, üst kademeleri dairesel formludur. Kubbe eteklerinde dairesel formlu aydınlatma delikleri vardır.

Ana mekânın doğu ve güney kenarlarındaki depo hücrelerinin dışarıyla herhangi bir bağlantısı yoktur. Kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı olan hücrelere, ahşap atkılı, sivri kemer alınlıklı birer açıklık aracılığı ile girilmektedir (Foto. 10). Doğu kenarındaki dört hücre kuzey-güney, güney kenarındaki on hücre ise doğu-batı doğrultusunda uzanan birer beşik tonozla örtülerek mekân bölünmeleri perde duvarlarla oluşturulmuştur.

Yapı, boyutları bakımından içinde bulunduğu yörenin en büyük bedestenidir. Yörede günümüze ulaşabilmiş bedesten sayısı sınırlıdır. Gerek Karesioğulları Beyliği, gerekse Erken Osmanlı döneminin önemli kentlerinden olan Bergama'da yer alan 15. yüzyıla ait bedesten, kubbeye örtülü altı birimli bir ana mekân ve onu dört yönden çevreleyen dükkânlardan oluşmaktadır (Şek. 3) (Tüzüner 1993:125). Manisa'da 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Rum Mehmed Paşa Bedesteni, beşik tonozla örtülü bir ana mekân ve dört yönden çevreleyen dükkânlara sahiptir (Şek. 4). Yöredeki bir diğer örnek olan Menemen Bedesteni ise Manisa Rum

Mehmed Paşa Bedesteni gibi beşik tonozla örtülü bir ana mekân ve çevresindeki dükkânlardan oluşan oldukça küçük boyutlu bir yapıdır (Şek. 5) (Tüzüner 1993:125). Tire Bedesteni'nin anıtsallığı, Aydınoğulları Beyliği ve Erken Osmanlı yıllarında sahip olduğu ticari potansiyelle doğru orantılıdır. Boyutları ve plan şeması bakımından 14. yüzyıl sonuna tarihlenen Bursa Bedesteni (Şek. 6) (Ayverdi 1976:131) ile 15. yüzyıla tarihlenen Edirne Bedesteni (Şek. 7) (Ayverdi 1972:197) ve İstanbul Büyük Bedesten (Şek. 8) (Ayverdi 1976:134) gibi yapılarla yarışacak niteliktedir.

Fotoğraf 6 - Kuzey eyvanı / Northern iwan.

Fotoğraf 7 - Doğu eyvanı / Eastern iwan.

Fotoğraf 8 - Restorasyon öncesi ana mekânın batıdan genel görünüşü / Main hall from the west before restoration.

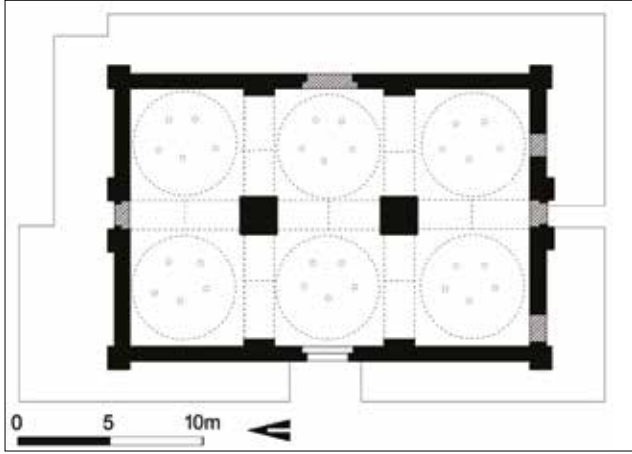

Fotoğraf 9 - Restorasyon öncesi ana mekânın doğudan genel görünüşü / Main hall from the east before restoration.

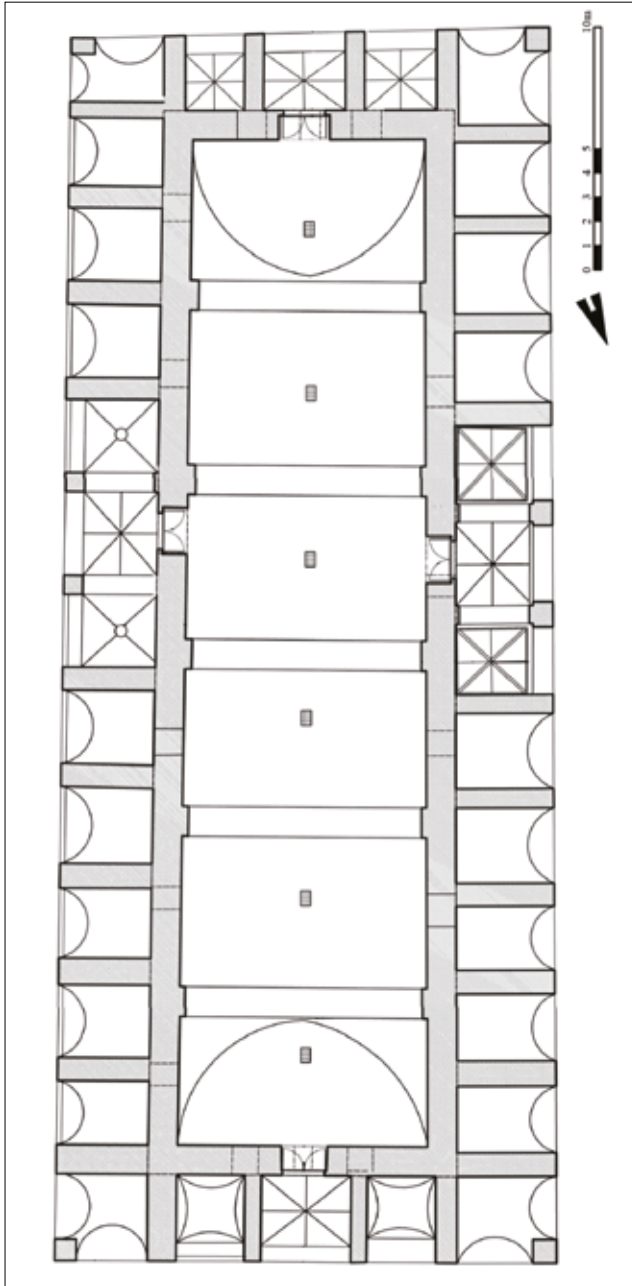

Fotoğraf 10 - Restorasyon öncesi ana mekânın güneydoğu köşesindeki depo hücreleri / Warehouse chambers on the southeastern corner of the main hall.

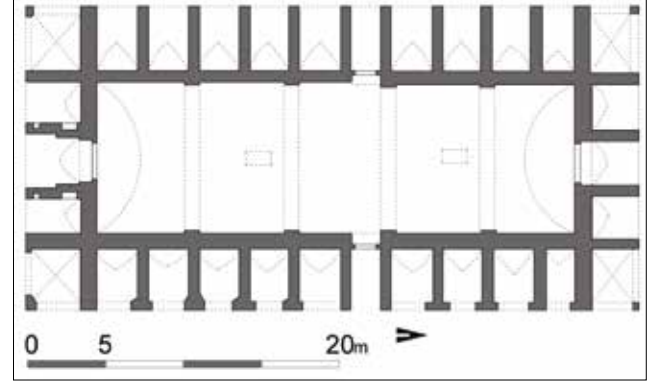
YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TİRE BEDESTENİ

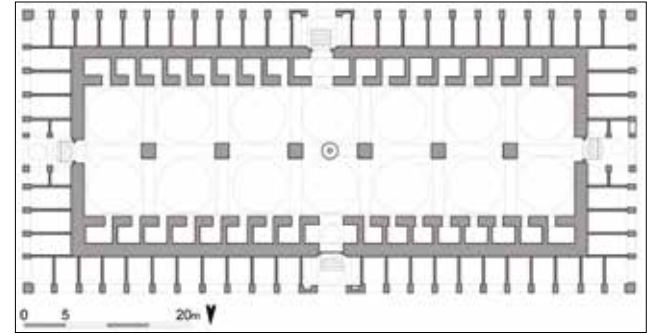
Şekil 3 - Bergama Bedesteni planı (M.V. Tüzüner'den işlenerek) / Plan of Bergama Bedesten (From M.V. Tüzüner).

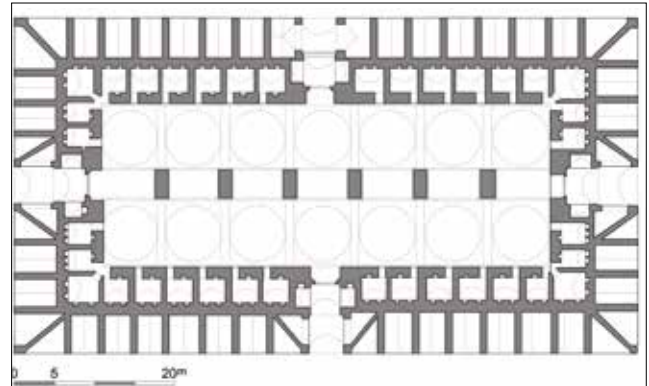
Şekil 4 - Manisa Rum Mehmed Paşa Bedesteni restitüsyon planı (Y. Mim. S. Semra Emek'ten işlenerek) / Restitution plan of Manisa Rum Mehmed Paşa Bedesten (From Arch. S. Semra Emek).

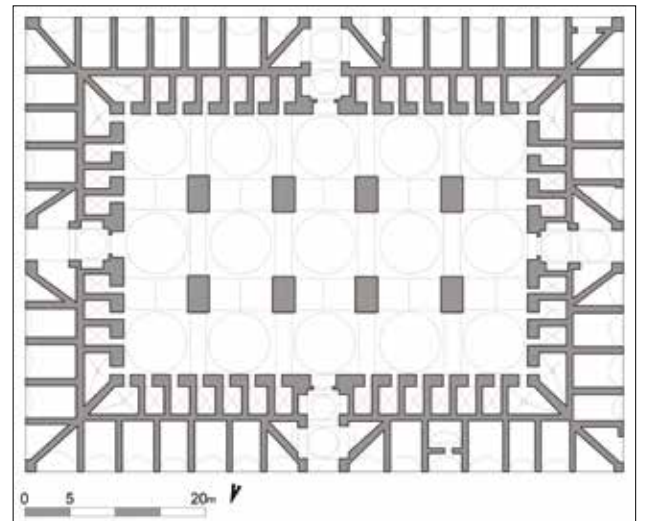
Şekil 5 - Menemen Bedesteni restitüsyon planı (M.V. Tüzüner'den işlenerek) / Restitution plan of Menemen Bedesten (From M.V. Tüzüner).

Şekil 6 - Bursa Bedesteni planı (E.H. Ayverdi'den işlenerek) / Plan of Bursa Bedesten (From E. H. Ayverdi).

Şekil 7 - Edirne Bedesteni planı (E.H. Ayverdi'den işlenerek) / Plan of Edirne Bedesten (From E. H. Ayverdi).

Şekil 8 - İstanbul Büyük Bedesten planı (E.H. Ayverdi'den işlenerek) / Plan of İstanbul Büyük Bedesten (From E.H. Ayverdi).

III. Tarihlendirme

Bedestenin inşa kitabesi yoktur. Araştırmacılar, 15. yüzyıl sonlarından 16. yüzyıla kadar uzanan farklı tarihler önermişlerdir. F. Tokluoğlu, çeşitli yayınlarında yapının İbn-i Melek Vakfı'na, yani Aydınoğulları dönemine ait olduğunu ileri sürmektedir (Tokluoğlu 1956: 4; Tokluoğlu 1964:20; Tokluoğlu 1973: 112). Vakfiyenin orijinali veya herhangi bir sureti bilinmemekle birlikte, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki İzmir fihristinde bir kaydı bulunmaktadır (Tüzüner 1993: 116). R. M. Riefstahl, bedestenin 9. yüzyılın sonlarına veya 10. yüzyıla (miladi 15.yy. sonları veya 16. yy.) ait olabileceği görüşündedir (Riefstahl 1941: 27). G. Özdeş, 800/1397-1398 yılında yaptırıldığını kaydetmiştir (Özdeş 1953: 56). E. H. Ayverdi, bedesteni Mehmed I dönemi (1403-1421) yapıları içerisinde incelese de, inşa tarihinin Bayezid I dönemine (1389-1402) kadar uzanabileceğini belirtmektedir (Ayverdi 1972:196, 198, 209). M. Tunçel, M. Cezar ve M. V. Tüzüner'in çalışmalarında ise 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir (Tunçel 1980: 105; Cezar 1985:247; Tüzüner 1993:116).

1520'li yıllarda tanzim edilen Aydın İli Evkaf Defteri'nde Ferišteoğlu (İbn-i Melek) Medresesi'nin gelir kaynakları arasında bedestenin kirası da sayılmaktadır (Erdoğan 2016:146). Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yer alan H.16.12.1132/M.19.10.1720 tarihli bir belgede "Tire'de Ferišteoğlu Medresesi Evkafı'ndan Bezzazistan için tayin olunan icarenin temin ve tesviyesi hakkında" şeklinde bir kayda rastlanmaktadır (BOA. C.MF.137/6804). Söz konusu belgeler, Tire'de başka bir bedestenin varlığı hakkında bir bilginin bulunmaması da dikkate alındığında, yapının F. Tokluoğlu'nun da ileri sürdüğü gibi Ferišteoğlu (İbn Melek) Vakfı'na ait olma olasılığını güçlendirmektedir. Aydınoğulları döneminde Tire'de yaşayan Firişte/Ferişte oğlu Abdülatif (İbn Melek), dönemin ünlü fıkıh ve hadis bilginlerindedir. Ölüm tarihi tartışmalı olmakla birlikte, son yıllarda yapılan çalışmalarda, Tire Necip Paşa Kütüphanesi'ndeki Şerhu Menâri'l-Envâr adlı eserini H.821/M.1418 yılında kaleme aldığı dikkate alınarak, bu tarihten sonra vefat ettiği kabul edilmektedir (Baktır 1999:175-176; Koca 2012:11-12).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) yer alan H.22.12.987/M.09.02.1580 tarihli para tahsiline yönelik bir başka belgeden Tire Bedesteni'nin bu tarihte faal olduğu anlaşılmaktadır (BOA. A. {DVNSMHM.d.41/949}).

Bedestenin kentsel konumu ve plan şeması da tarihlendirmeye ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Yapının doğusunda Gazazhane Camisi (1457-1458), güneyinde ise Abdüsselam Hanı (16. yy. ilk yarısı) yer almaktadır. Yukarı Çarşı olarak bilinen bu bölge, Uzunçarşı vasıtası ile

15. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Yahşi Bey'in imar faaliyetleriyle şekillenen ticaret bölgesine bağlanmaktadır.

Ayrıca yapı, plan şeması bakımından yukarıda da sözünü ettiğimiz, 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyılda inşa edilmiş Osmanlı bedestenleriyle benzer özelliklere sahiptir. Bursa Bedesteni (1399-1400), Edirne Bedesteni (15. yy. ilk çeyreği) ve İstanbul Büyük Bedesten (Cevahir Bedesteni) (15. yy. ikinci yarısı) gibi yapılarda da iç mekânın kubbeli birimlerden oluştuğu ve kenarlarda depo hücrelerine yer verildiği görülmektedir.

Bedestenin kentsel konumu, mimari özellikleri, İbn Melek Vakfı'na ait oluşu ve İbn Melek'in ölüm tarihi dikkate alındığında, henüz hayatta olduğu 15. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkün görünmektedir.

IV. Restitüsyona Yönelik Değerlendirmeler

Rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 27.06.2012 gün 1005 sayılı kararı ile onaylanan yapının restorasyonu, 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kurul kararı uyarınca uygulama öncesinde çatı ve zeminde araştırmalar yapılmış, yapının özgün zemin kotları ve çatı kurgusu hakkında önemli verilere ulaşılmıştır (Şek. 9). Özellikle ana mekânda ortaya çıkan özgün seki izleri, bedestenlerin genel kurgusu ve çalışma sistemi hakkında fikir yürütülmesine imkân sağlayacak niteliktedir.

Yapının doğu cephesinde yer alan dükkânların bazılarında temel araştırmaları yapılmış ve özgün zemin kotuna ulaşılmıştır (Foto. 11, 12). Güneydoğu ve güneybatı köşelerdeki dükkânların ayaklarının altlıkları ortaya çıkarılmış, dolayısıyla bu dükkânların da kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki dükkânlar gibi iki cepheli olarak tasarlandıkları anlaşılmıştır (Foto. 13).

Fotoğraf 11 - Restorasyon çalışmaları sırasında güney cephesi / Southern façade during restoration works.

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TİRE BEDESTENİ

Fotoğraf 12 - Restorasyon çalışmaları sırasında kuzey cephesi / Northern façade during restoration works.

Fotoğraf 15 - Ana mekânda ortaya çıkan seki kalıntıları / Remains of platform in the main hall.

Fotoğraf 13 - Güneydoğu köşedeki dükkânda ortaya çıkan ayak kalıntısı / Remains of a pier from the shop at the south-eastern corner.

Fotoğraf 16 - Ana mekânda ortaya çıkan seki kalıntıları / Remains of platform in the main hall.

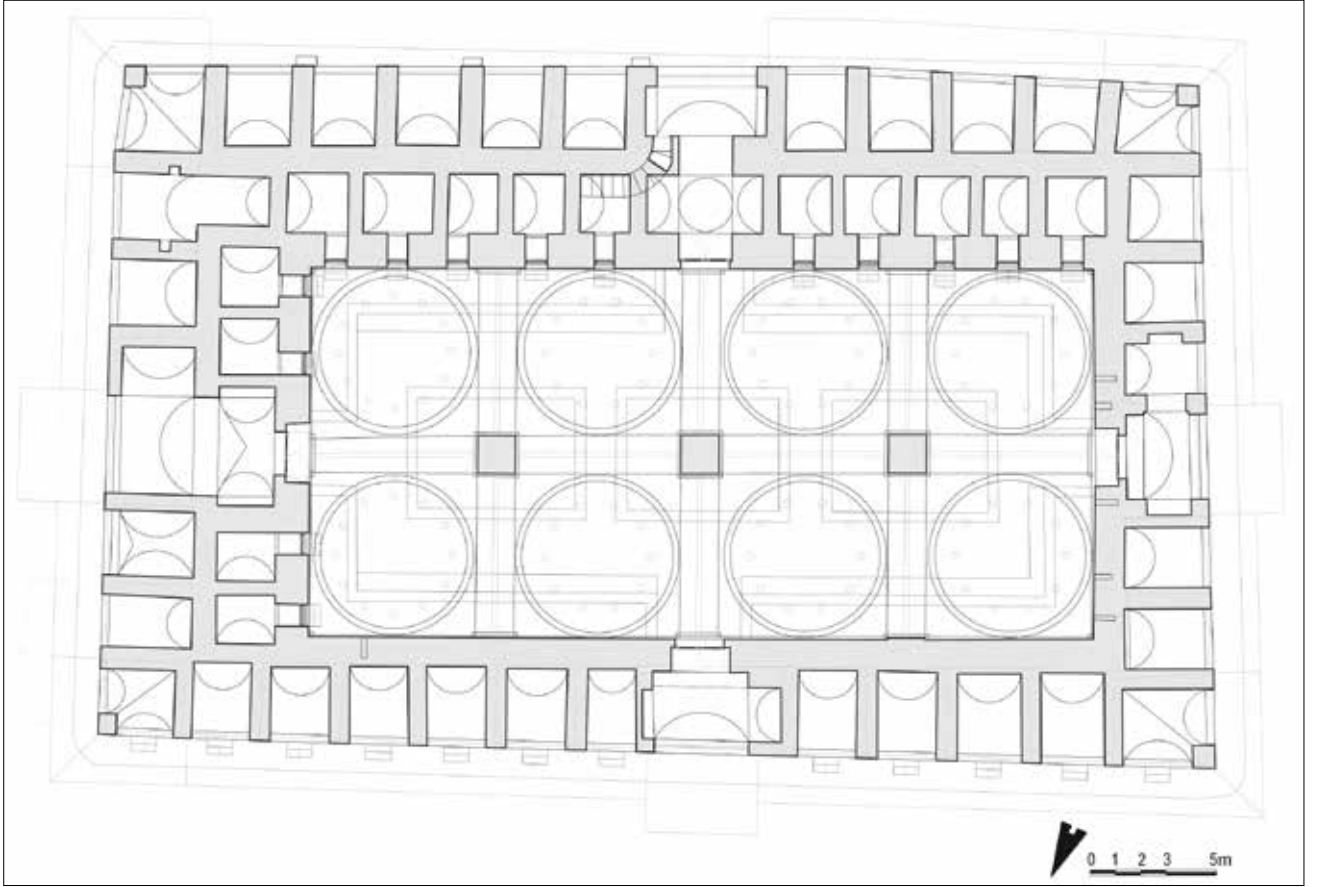
Fotoğraf 14 - Restorasyon çalışmaları sırasında ana mekân / Main hall during restoration works.

Fotoğraf 17 - Ana mekânda ortaya çıkan atık su kanalı / Drainage in the main hall.

Ana mekânın zemininde biriken ortalama 70 cm yükseklikteki toprak ve moloz tabakalarının özenli bir şekilde kaldırılması sonucunda, yapının giriş açıklıkları hariç, çepçevre sekilerle kaplı olduğu, benzer sekilere kare kesitli ayakların çevresinde de yer verildiği

görülmüştür (Foto. 14- 16). Ayakların çevresindeki sekilerle duvar kenarlarını dolanan sekiler arasında kalan, bedestene eşya getiren hayvanların da yürüdüğü boşlukların ise kaba yonu taş ve toprakla kaplandığı anlaşılmıştır. Ayrıca yapının güney ve doğu kesimlerinde

Şekil 9 - Restitüsyon planı (Y. Mim. S. Semra Emek'ten işlenerek) / *Restitution plan (From Arch. S. Semra Emek).*

yer alan depo hücrelerinin giriş açıklıklarına da bu sekiler üzerinde bulunan basamaklarla ulaşıldığı saptanmıştır. Zemin kaplamasının, dışarıdaki yol kotlarında meydana gelen değişimlere bağlı olarak çeşitli dönemlerde yükseldiği de ortaya çıkmıştır. Ayrıca arazideki eğime bağlı olarak doğu-batı yönde uzanan atık su kanallarına dair izlere ulaşılmıştır (Foto. 17). Taşıyıcı sistemde kullanılan kare kesitli ayaklar üzerinde yapılan raspa çalışmaları, ayakların özgünde de sıvalı olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Ayaklarda düzgün kesme taşların yanı sıra moloz taş ve tuğlaların da kullanıldığı, hatta devşirme sütun parçalarına da yer verildiği görülmüştür (Foto. 18).

Fotoğraf 18 - Restorasyon çalışmaları sırasında ayaklardan görünüş / *View from pillars during restoration.*

Giriş eyvanlarının tümünde özgün zemin araştırmaları yapılmış, zemin kotlarının yol kotlarındaki değişime bağlı olarak yükseltildiği anlaşılmıştır. Doğu, batı ve güney eyvanlarında giriş açıklıklarının eşiklerine ve özgün zemin kotlarına ulaşılmış, kuzey eyvanında da özgün kotlara ulaşmakla birlikte eşiğinin günümüze gelemediği görülmüştür.

Yapının çatısında yapılan temizlik çalışmaları sonucunda da ilginç bulgular elde edilmiştir. Kubbeler, her ne kadar restorasyon öncesinde kiremit kaplı olsa

da, temizlik çalışmalarında ana yapının kuzeybatı köşesindeki kubbe kurşun kalıntılarında rastlanmıştır. Nitekim 1671-72 yılında Tire'ye gelen Evliya Çelebi de, bedesteni sekiz kubbeli, tamamen kurşunla örtülü bir yapı olarak tanımlamaktadır (Kahraman 2011:186). Kubbelerin tümü iki kademeli kasnaklara sahiptir (Foto. 19-21). Çalışmalar sırasında ilk kasnak kademelerinin özgün olduğu; ikinci kademelerin ise sonradan eklendiği saptanmıştır. İkinci kademedeki kasnakların

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TİRE BEDESTENİ

Fotoğraf 19 - Restorasyon çalışmaları sırasında çatı / Roof during restoration works.

Fotoğraf 20 - Restorasyon çalışmaları sırasında kubbelerden / Domes during restoration works.

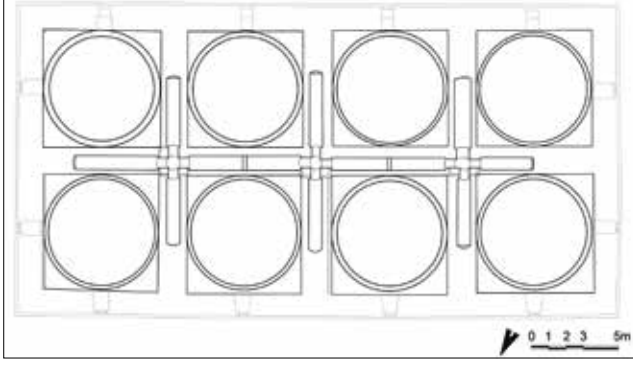

Fotoğraf 21 - Restorasyon çalışmaları sırasında kubbelerden / Domes during restoration works.

kubbelerdeki dairesel formlu aydınlatma deliklerinin bazılarını kapatmış olması, sonradan eklendiklerinin somut kanıtıdır. Bu da bir dönem kurşundan kiremit kaplamaya geçildiğinin göstergesidir. Evliya Çelebi yapıyı gördüğünde kubbeler kurşunla kaplı olduğuna göre kiremit kaplamaya 1671-72 tarihinden sonra, olasılıkla 18. ya da 19. yüzyılda geçilmiş olmalıdır. Kiremit kaplamanın oturacağı kubbe yüzeyindeki eğimi azaltmak ve kiremitlerin basacağı bir altlık sağlamak amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılan bu uygulamanın bir benzerine Manisa Kurşunlu Han'da da rastlanmıştır. Olasılıkla 1843 yılında geçirdiği bir yangın nedeniyle kubbelerinin kurşun kaplamaları zarar gören yapıda, kurşun maliyeti yüksek olduğu için tüm kubbelere kasnak inşa edilerek kiremit kaplamaya geçilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1966-1970 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında yapıya sonradan eklenen kasnaklar kaldırılmış, tekrar kurşun kaplamaya dönülmüştür (Çakmak 2012: 193).

Fotoğraf 22 - Dükkânların üzerindeki toprak dolgu / Earthfill over the shops.

Şekil 10 - Çatı galeri planı (Y. Mim. S. Semra Emek'ten işlenerek) / Roof gallery plan (From Arch. S. Semra Emek).

Yapıyı dört yönden çevreleyen dükkânları örten tonozların üzerinde çeşitli dönemlerde yapılmış müdahalelere bağlı olarak çok ciddi bir dolgu olduğu görülmüştür. Dolgu nedeniyle özellikle güney ve doğudaki dükkânların çatı kotlarında ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Bu dükkânların tonozlarının üzerinin parapetle yükseltilerek kiremit kaplı sundurmayla örtüldüğü, diğer cephelerdeki dükkânların tonozlarının ise toprak dolguyla yükseltildiği anlaşılmıştır (Foto. 22) Çalışmalar sırasında çatıda ulaşılan belki de en önemli bulgu, kubbeler arasında kalan boşluklarda ortaya çıkan dehlizler olmuştur. Ana hacmi örten kubbeler hayli büyük ve yüksektir. Kubbeler arasında kalan boşlukların toprak ya da bir başka malzemeyle doldurulması çatıda ciddi bir yük yaratacağı için plan şemasına bağlı olarak, doğu-batı yönlü uzun eksen üzerinde bir, kuzey-güney yönlü kısa eksenler üzerinde ise üç dehliz inşa edilmiş ve beşik tonozlarla örtülmüştür (Şek. 10). Yaklaşık 1.80 m yükseklikteki doğu-batı yönlü dehlize, tonoz üzerinde bırakılmış kare şekilli üç açıklıktan inildiği anlaşılmıştır. Herhangi bir sabit merdiven izine rastlanmaması, dehlize taşınabilir ahşap merdivenlerle inildiğini düşündürmektedir (Foto. 23-25).

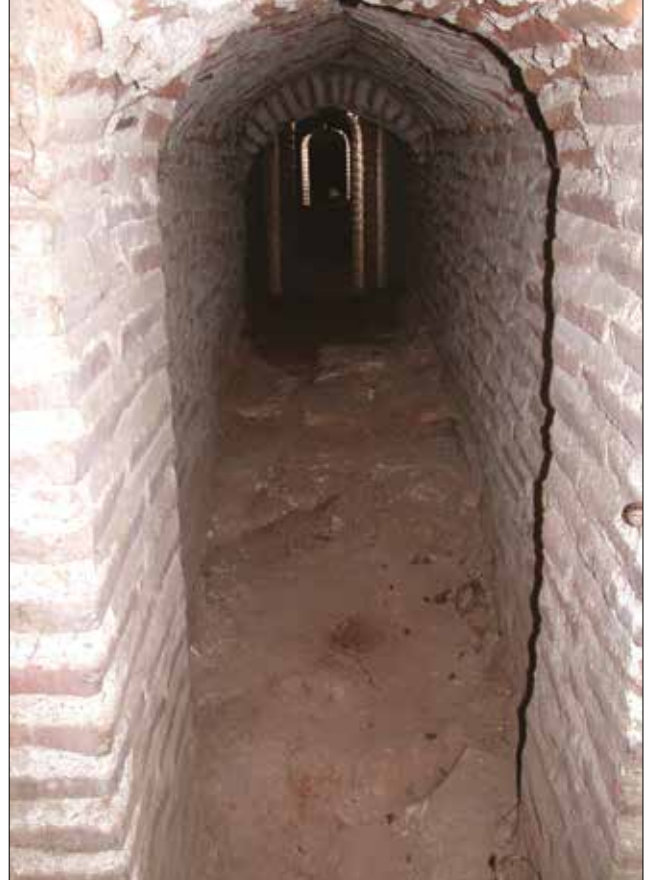

Fotoğraf 23 - Çatıda kubbeler arasındaki dehlizi örten tonoz / Vault covering the gallery on the roof between the domes.

Yapıların kubbe ve tonoz gibi örtü unsurları arasında kalan boşluklarının doldurulma biçimleriyle ilgili herhangi bir çalışma bulunmaması, bedestende karşımıza çıkan dehliz uygulamasının benzerleri konusunda yorum yapmamızı güçleştirmektedir. Tek yapı ölçeğindeki çalışmada da bu uygulamanın benzerine rastlanmamaktadır. 14. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen Manisa Gülgün Hatun Hamamı'nda 2007 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında halvet kubbelerinin boşlukları arasında bulunan seramikler, bu konuya ilişkin farklı

Fotoğraf 24 - Dehlize girişi sağlayan açıklıklardan / From the openings to enter to the gallery.

Fotoğraf 25 - Kubbeler arasındaki beşik tonozla örtülü dehliz / The gallery with barrel vault between the domes.

Fotoğraf 26 - Kubbeler arasındaki beşik tonozla örtülü dehliz / *The gallery with barrel vault between the domes.*

ve ilginç bir uygulamayı ortaya koymuştur. Kubbeler arasındaki boşluk, ağır bir malzeme yerine dönemin defolu seramikleriyle doldurulmuş, kubbe yükten kurtarılmış ve yalıtım sağlanmıştır (Gök Gürhan: 2011:19-23). Tire Bedesteni ve Manisa Gülgün Hatun Hamamı örnekleri, kubbe dolgu sistemlerinin ayrıntılı bir çalışma kapsamında incelenmeye muhtaç olduğunu ve özellikle restorasyon çalışmalarında bu durumun dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Ancak çatıların yalıtım sorunları nedeniyle yapıların en fazla müdahale gören kesimlerinden olmasının, özgün yalıtım uygulamalarının saptanması konusunda karşılaşılabilecek en büyük sorunlardan olduğu da unutulmamalıdır.

V. Sonuç

Tire’de 15. yüzyıl başlarında Firişte/Ferişteoğlu (İbn Melek) Vakfı’nca inşa ettirildiği anlaşılan bedesten, özgünde kare kesitli üç ayakla taşınan, kubbeyle örtülü eş büyüklükte sekiz birimden oluşan bir ana yapı, ana yapıyı dört yönden çevreleyen dışarıya açılan otuz üç dükkân ve güney ve doğuda sadece içeriyle bağlantılı on dört depo hücresinden oluşmaktaydı. Güney cephesinde kalan kemer izlerinden, yapının güneyinde bulunduğu anlaşılan ancak günümüze ulaşamayan arastayla da bağlantılı olduğu söylenebilmektedir. Ancak bu bölgede yapılan kazı çalışmaları sonucunda herhangi bir veriye ulaşılamadığından arastayla ilgili bir yorum yapmak mümkün olamamaktadır. Yapının güney, kuzey ve batı cephelerindeki dükkânlar,

geç döneme özgü atkı taşı ve kepenk gibi ekler dışında genel mimari kurgusunu korumuş, doğudaki dükkânlar ise Uzunçarşı’ya doğru uzatılarak bozulmuşlardır. Yapının köşelerinde yer alan dükkânların iki cepheli olarak inşa edildikleri de kesinlik kazanmıştır.

Çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, bedesteni örten kubbelerin Evliya Çelebi’nin de belirttiği gibi özgünde kurşunla kaplı olduğunu, sonraki bir dönemde olasılıkla ekonomik nedenlerle kiremit kaplamaya geçildiğini göstermektedir. Bu uygulama sırasında kiremit kaplamaya altlık oluşturabilmek için, özgünde sadece onikigen kasnaklara sahip olan kubbelere, dairesel formlu kasnakların eklendiği anlaşılmıştır. Eklenen kasnaklar, yapıya ışık sağlayan aydınlatma deliklerinin bir kısmının iptal edilmesine neden olmuştur.

Ana mekânı örten kubbeler arasında ortaya çıkan ve kiremit kaplama nedeniyle daha önceden görme imkânı bulunamayan tonozla örtülü dehliz uygulaması, yapıya ilişkin elde ettiğimiz en önemli bulgulardandır. Kubbelerin hayli anıtsal olması, aralarında kalan boşluğun genişliği ve derinliği, bu kesimlerin doldurulması yerine bir tonozla örtülerek yapının ciddi bir yükten kurtulması sağlanmış, yalıtım açısından da çok sağlıklı bir çözüm üretilmiştir.

Uygulama öncesinde gerçekleştirilen temizlik çalışmalarında elde edilen en değerli bulgulardan biri de ana mekân içindeki seki uygulamasıdır. Mekânı ve kare kesitli ayakları dört yönden çevreleyen iki kademe halinde düzenlenmiş sekiler, bedestenlerin çalışma sistemleri hakkında önemli ipuçlarıdır. Doğu ve güneyde yer alan içeriyle bağlantılı depo hücrelerine ulaşımın sağlanmasında basamak olarak kullanıldıkları da anlaşılan bu sekilerin aynı zamanda satış standı işlevinde de olduklarını söylemek mümkündür. Kenar sekileriyle ayakları çevreleyen sekiler arasında kalan yürüme alanında ortaya çıkan kaba yonu taş ve toprak dolgunun nedeni, yapıya giren yüklü hayvanlar olmalıdır.

Tire Bedesteni’nin gerek rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması aşamasında gerçekleştirilen literatür ve arşiv taramaları, gerekse uygulama öncesinde gerçekleştirilen temel araştırmaları ve sıva raspalarında elde edilen bulgular, restorasyon projelerinde multi-disipliner çalışmanın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu çalışmalar aracılığıyla yapının restitüsyon aşamalarına dair önemli verilere ulaşılmış, çatı ve iç mekân düzenlemesine yönelik ilginç ve yeni bilgiler edinilmiştir. Arşiv ve literatür taramaları ile ulaşılan bilgiler ise yapının tarihlendirilmesine yönelik tartışmaları ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu veriler ışığında restorasyonu 2017 yılında tamamlanan yapı, Tire Belediyesi’nce kültürel amaçlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA).
Mühimme Defterleri (A. {DVNSMHH.d.}:41/949.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA).
Cevdet Maarif (C.MF): 137/6804.

Araştırma Eserleri

ARMAĞAN, A. M. 2003.

Devlet Arşivlerinde Tire, İzmir.

AYVERDİ, E. H. 1972.

Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri
806-855 (1403-1451), II. İstanbul.

AYVERDİ, E. H. 1976

İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul.

BAKTIR, M. 1999.

"İbn Melek", TDV İslam Ansiklopedisi, Yıl 1999, C. 20, s.
175-176.

CANER YÜKSEL, Ç. 2009.

A Spatial Inquiry into Western Anatolian Urban Centers:
Tire in the Making (14th and 16th Centuries), Orta Doğu
Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara.

CEZAR, M. 1985.

Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik
Dönem İmar Sistemi, İstanbul.

ÇAKMAK, Ş. 2012.

"Manisa Kurşunlu Han'ın İnşa Evreleri Hakkında
Gözlemler" Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk
Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu
(19-21 Ekim 2011), C.1, s.191-201, Eskişehir.

ÇULCU, S. 2005.

Evaluation of Alterations in Ottoman Hans in Tire for Their
Restitution, Yüksek Teknoloji Enstitüsü Yüksek Lisans
Tezi, İzmir.

ERDOĞRU, M. A. 2016.

Kanuni Sultan Süleyman Devri Aydın İli Evkaf Defteri
(Metin ve İnceleme), İzmir.

GÖK GÜRHAN, S. 2011.

Bir Seramik Definesinin Öyküsü, Saruhanoğlu
Beyliği'nin Mirası Manisa Gülgün Hatun Hamamı
Seramikleri, Manisa Belediyesi Kültür Yayını: Manisa.

KAHRAMAN, S. A. (Haz) 2011.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:
Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana,
Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, 9. Kitap, 1. Cilt.
Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

KOCA, S. 2012.

"İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-
Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh
Literatüründeki Yeri", Ankara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, C.53, S. 1, ss.1-33.

OĞUZ, F. 1975.

"İzmir-Tire Bakırhan", Rölöve ve Restorasyon Dergisi,
Sayı 2, Ankara, 157-182.

ÖZDEŞ, G. 1953.

Türk Çarşıları, İstanbul.

RIEFSTAHL, R. M. 1941.

Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi, İstanbul.

TOKLUOĞLU, F. 1956.

Tire'de Yetişen Alim, Şair, Mütefekkir ve Mutasavvıflar,
Tire.

TOKLUOĞLU, F. 1964.

Tire, Tire.

TOKLUOĞLU, F. 1973.

Tire Çevre İncelemeleri, İzmir.

TUNÇEL, M. 1980.

Osmanlı Mimarisinde Bedestenler, Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

TÜZÜNER, M. V. 1993.

İzmir İli Dahilindeki Türk Devri Ticaret Yapıları, Ege
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve
Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, İzmir.